

Сл 1. Андроновска култура

При средишту Андроновске територије (црвено) Аралско језеро које чине реке Сир-Дарја и Аму-Дарја; западна граница су Каспијско језеро и доњи ток његове притоке реке Урала, источна — масив Алтаја, на северу су обухваћени горњи сливови великих сибирских река (Иртиш, Об, Јенисеј). На југозападном рубу окер бојом означен је „Бактријско-маргијански археолошки комплекс“ где су се носиоци урбане цивилизације, повезане са бронзанодопском културом долине Инда, мешали са андроновским номадским сточарима. Нијансама плаве и љубичасте означене су археолошке културе у горњем сливу Инда приписане првим Индоаријцима који су тамо стигли прешавши Хиндукуш. Локалитети Хасанли и Марлик на јз. каспијској обали везују се са првим продорима Иранаца на Иранску висораван, где до краја бронзаног доба није било индоевропског становништва.

Сл. 2. Ирански свет у I веку н.е.

Тадашња распрострањеност Иранаца мање-више одсликава стање током гвозденог доба, т.ј. већег дела првог миленија пре Хр. У позно бронзано доба (други милениј пре Хр.), заједнички преци Иранаца и Индоаријаца („Индоиранци“) настањивали су северни део тог простора (Андроновска култура, сл. 1). Почетком хришћанске ере **зороастризам** је био званична религија Персије (Партије, Парћанског царства), док су се северни Иранци (Скити или Саке, Сармати) држали традиционалне религије, наслеђене из времена индоиранског језичког и културног заједништва. Током првог миленија н.е. Хотанци у данашњем кинеском Туркестану прихватили су **будизам**, док је у неким областима као Согдијана било поред зороастријаца такође будиста, али и хришћана и **манихејаца**.

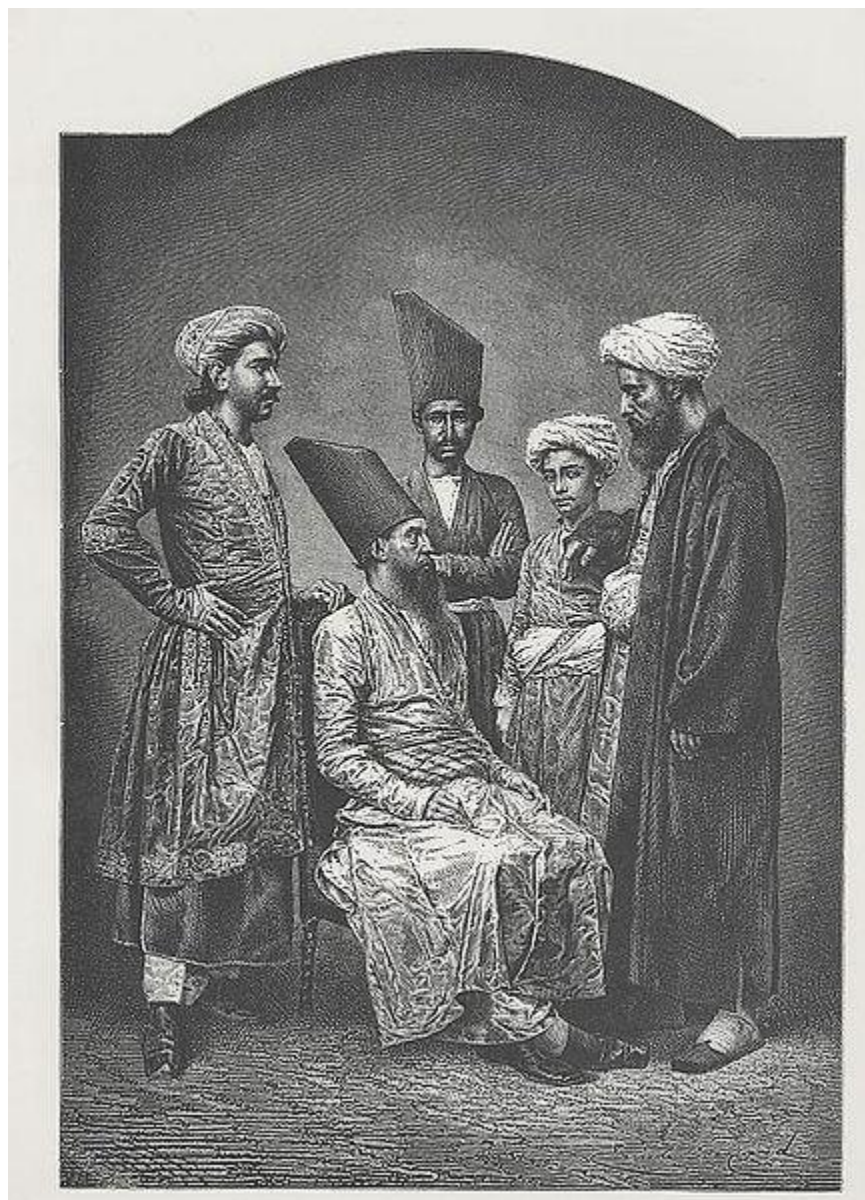

Сл. 3. Средња Азија у наше доба

Ирански језички простор данас је сведен на Иран, Таџикистан и Авганистан, делове Пакистана и (овде неозначену) Осетију на Кавказу, у пограничју Руске федерације и Грузије, западно од Каспијског језера). У Казахстану, Азербејџану, Туркменистану, Узбекистану и Киргистану, а такође у деловима Кине и Руске федерације, говоре се турско-татарски језици.

Сл. 4. Зороастријска породица у Персији. Снимак из 1910.

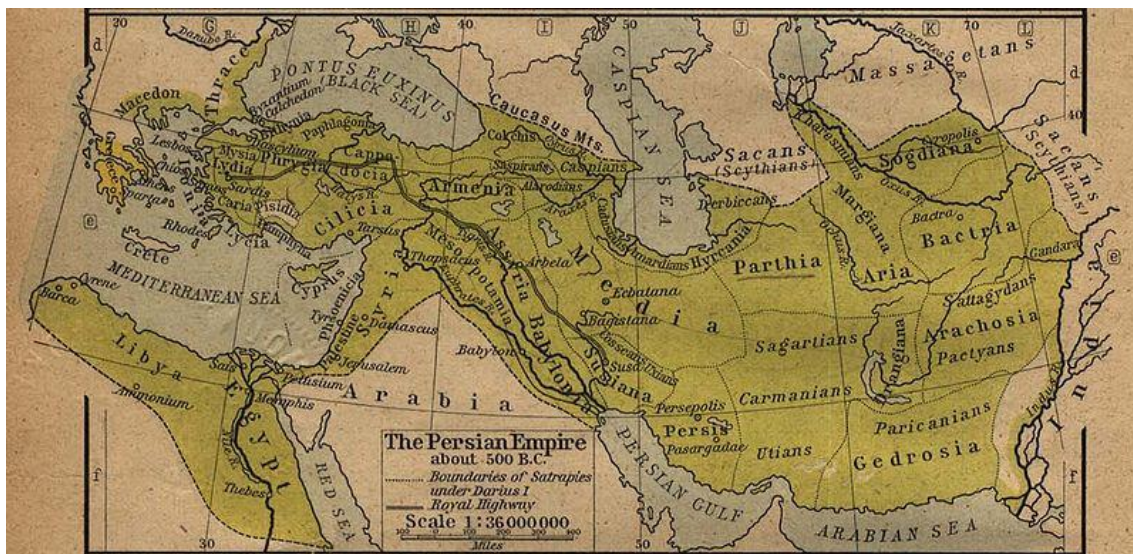

Сл. 5. Парси у Бомбају, гавира из 1878.

Сл. 6. **Заратуштра**

Зороастризам је изворно **аниконична** религија, тако да нема старих приказа Заратуштриног лика. Могућ изузетак је фреска из митреја у Дура-Европос, римском пограничном утврђењу на Еуфрату према Парћанском царству, из III в. н.е. лево (по другом мишљењу, ту је заправо приказан неки истакнут локални приврженик **митраизма**). Данашњи зороастријци замишљају и приказују свога пророка као на слици десно.

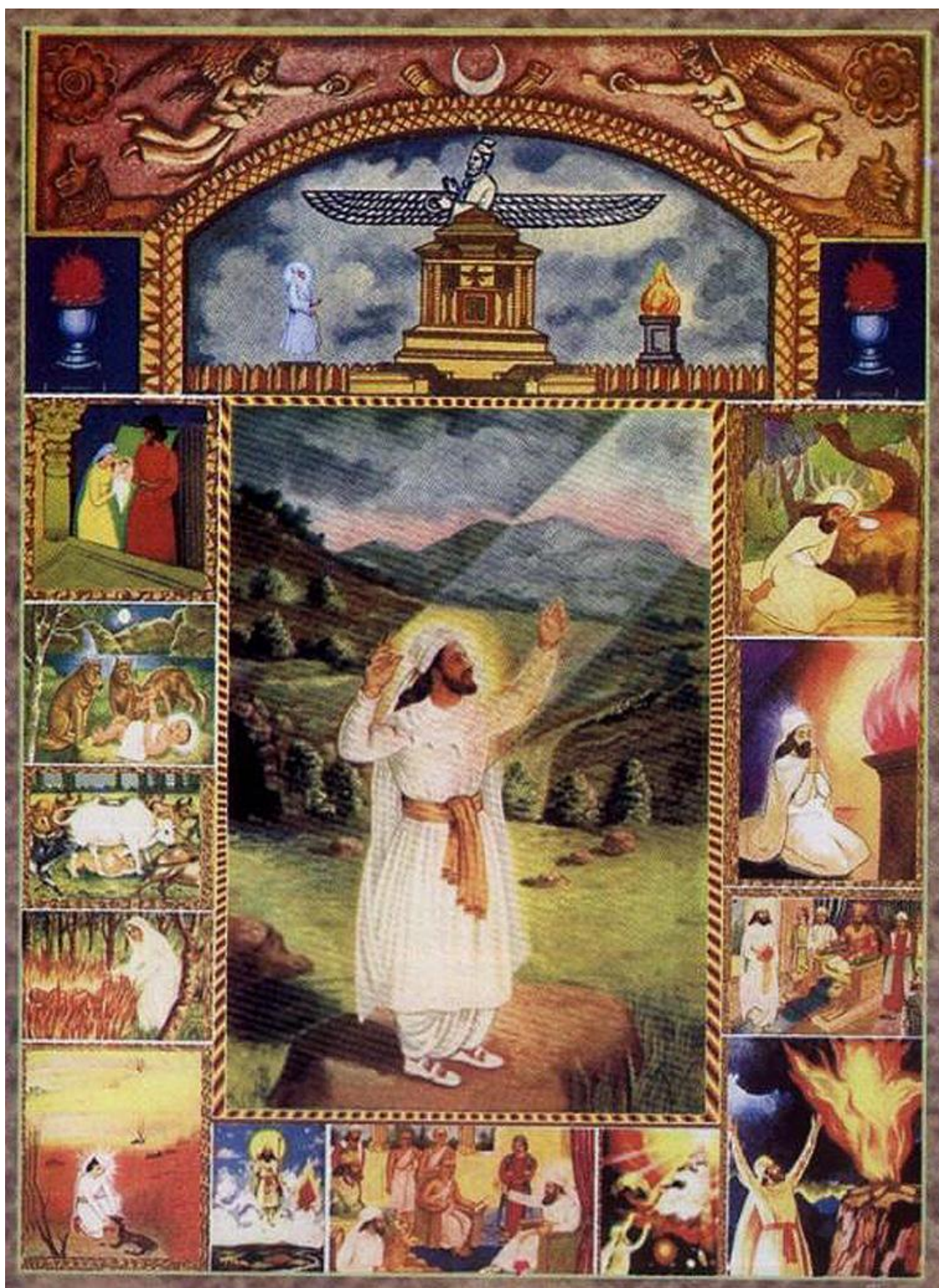
Сл. 7. Ахеменидско царство око 500. пре Хр.

Основао га је око 550. пре Хр. Кир (стперс. Kuruš) Велики, потомак Ахеменов (Нахāmanīšiya), свој врхунац достигло је под Даријем (Dārayavauš) I Великим (владао 522–486), а срушио га је 330. Александар Велики поразивши цара Дарија II Кодмана.

Сл. 8. **Авеста**, рукописна књига.

Авестијски алфавет (тече здесна налево) настао је у III–IV в. н.е. прилагођавањем курзивног пахлави-писма за потребе бележења свештених зороастријских списа, добрих хиљаду година пошто је језик Авесте престао да живи у свакодневном говору. Најстарији сачуван рукопис је из IX в. н.е.

Сл. 9. Заратуштрино просветљење.

Савремена зороастријска верзија „житијне иконе“, уоквирене легендарним епизодама из пророковог живота почевши од самог рођења. У средишту је приказ кључног тренутка, *теофаније*, јављања **Ахура Мазде** у друштву са **Воху Манахом** Заратуштри када му је било тридесет година.

Сл. 10. Два огњена жртвеника код Накш-и-Рустама

**Сл. 11. Остаци огњепоклоничког храма. Тахш-и-Сулејман, сз. Иран,
сасанидско доба**

Храм је био посвећен **Атар** Вишнаспу (Адур Гушнаспу), покровитељу ратничког staleжа.

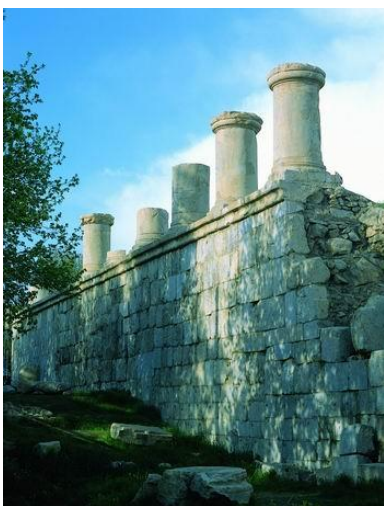
12. Огњепоклонички храм у Сабзевару, си. Иран,

Претпоставља се да је ту био штован **Атар** као покровитељ земљорадничког сталежа (Адур Бурзен-Михр).

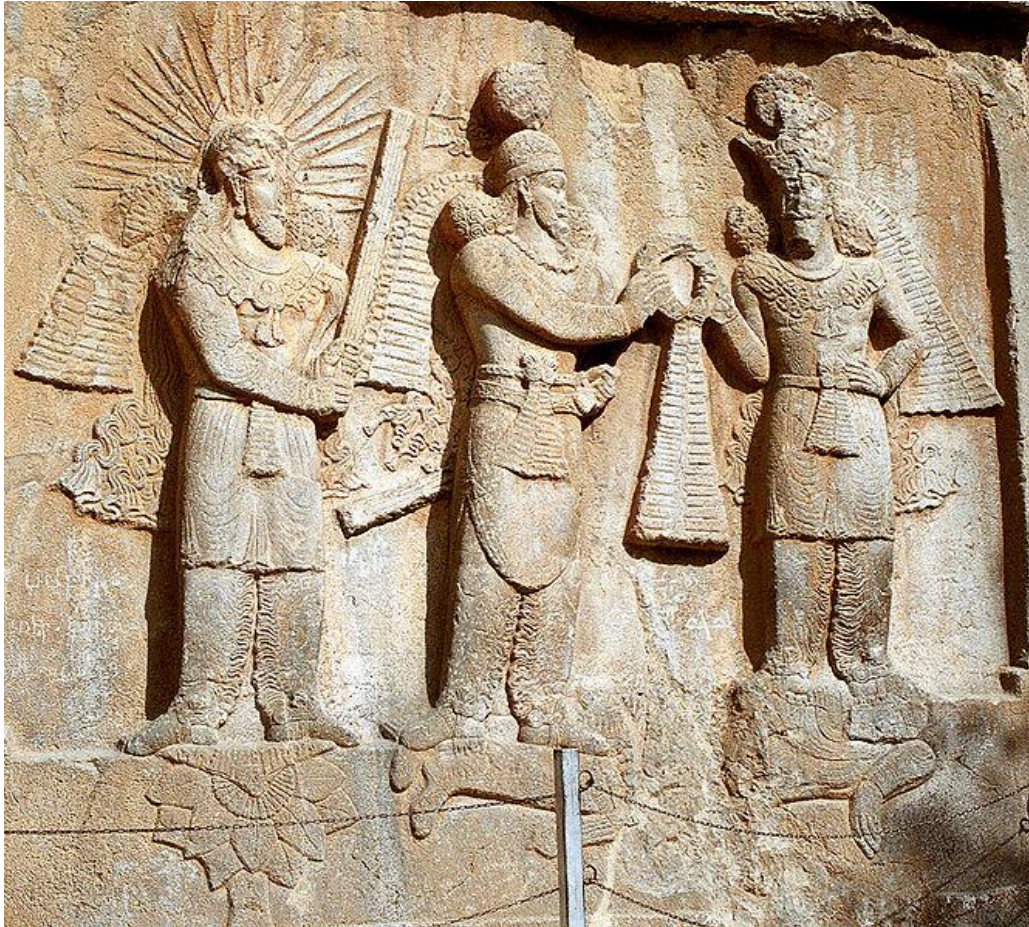
Сл. 13. Анахита (?), посуде из сасанидског периода, позлаћено сребро

Од статуа Анахите које су од IV в. пре Хр. постављане широм Персијског царства ниједна није сачувана, али овакви познији прикази на посудама могу дочарати иконографски тип који одговара опису богиње у младоавестијској химни која јој је посвећена (Јашт V).

Сл. 14. Остаци Анахитинних храмова

Л е в о: Кангавар, парћанско доба, око 200. пре Хр. Д е с н о: Бишапур, сасанидско доба

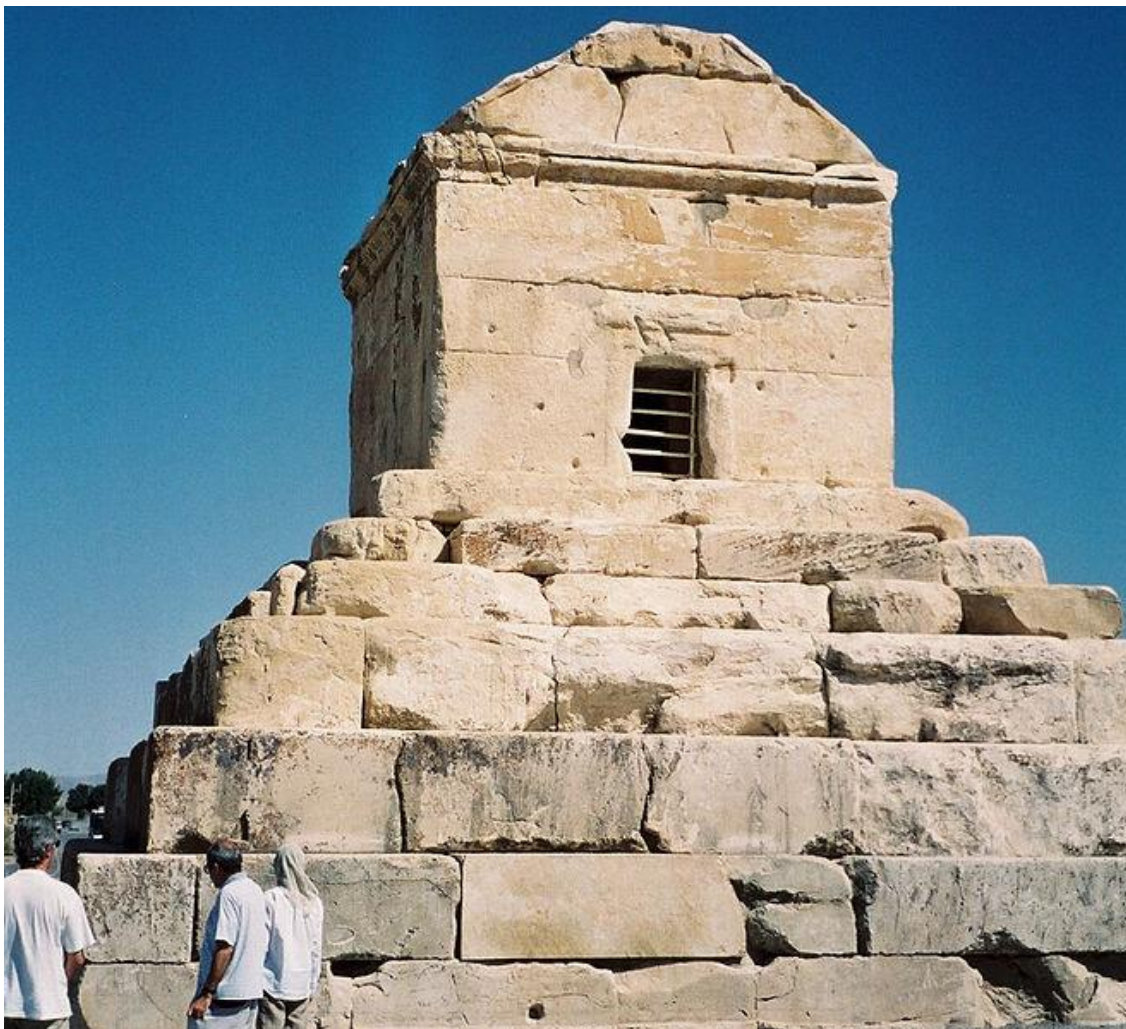
Сл. 15. Царска инвеститура. Рељеф из Так-и-Бустана, позни IV в. н.е.

У средини сасанидски цар, Ардашир I (379–383 н.е.) или његов син Шапур I, прима од **Ахура Мазде** (десно) владарске инсигније. Под царевим ногама побеђени непријатељ (римски цар Јулијан Апостата?). Са леве стране бог **Митра** на лотосу, са зрачним ореолом и са жртвеним свежњем (барсман) у руци.

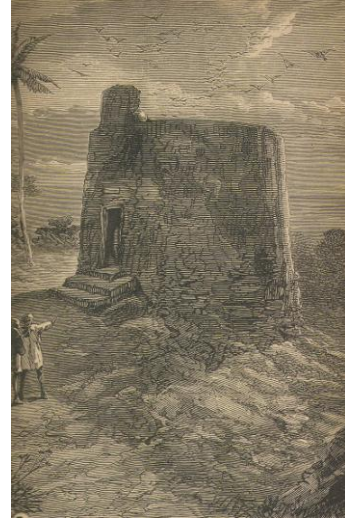
Сл. 16. Фаравахар на Даријевом натпису у Бехистуну

Симболичан приказ човекове душе пре рођења и после смрти, в. **фраваш**. Чест је на ахеменидским споменицима где се тумачи као знак зороастризма. Доцније је постао персијски национални симбол, па је то остао и у данашњој исламској републици Ирану.

Сл. 17. Гробница Кира Великог у Пасаргади, око 530. пре Хр.

Грчки писци описују њен изглед у доба Александровог освајања, два века након Кирове смрти: унутра су стајали златан лежај, сто са посудама за пиће, златан ковчег и орнаменти украшени драгим камењем. Најближу архитектонску паралелу пружају раније гробнице из краљевства Урарту на јерменској висоравни око језера Ван (IX–VII в. пре н.е.).

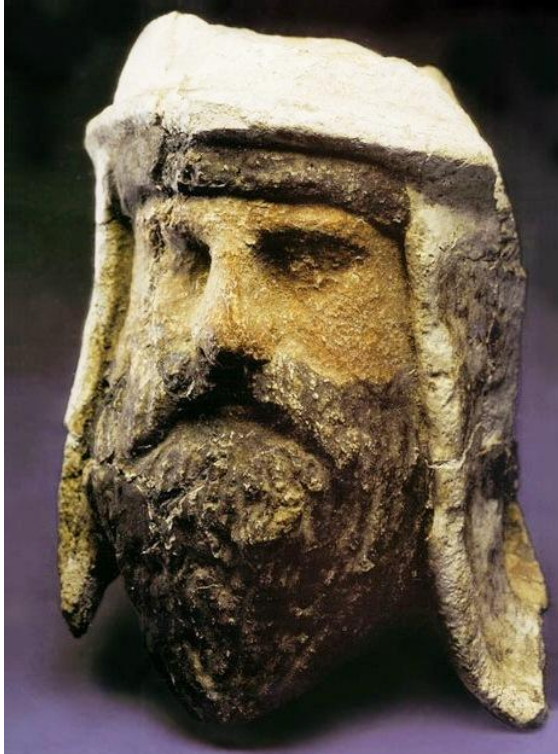
Сл. 18. „Куле тишине“

Л е в о: код Јазда у средишњем Ирану, данас напуштена. Д е с н о: у Бомбају, гравира с краја XIX в. Кружни платои на врху служили су за излагање покојника птицама-лешинарима да уклоне мека ткива, након чега би кости биле сахрањене (**секундарни погреб**). Смисао обичаја је да се мртвим телом не онечисти ниједан од светих елемената (ватра, вода, земља). У Ирану се он више не упражњава, тамошњи зороастријци се сахрањују у бетонске ковчеге, чиме се избегава полуција земље. У Индији обичај још траје уз велике проблеме (пре свега недостатак лешинара), али тамошњи Парси све више прелазе на кремацију. Назив „кула тишине“ (Tower of Silence) сковали су енглески колонизатори Индије; у Авести се ова врста грађевине назива **daxma-*; реч се изводи од глагола ‘палити, горети’, што указује да су стари Иранци некада као и Индоаријци практиковали спаљивање мртвих.

Сл. 19. Маг Гаумата под ногама Дарија Великог, детаљ рељефа из Бехистуна

Како стоји у натпису испод, Гаумата се лажно представљао као престолонаследник Бардија (грчки: Смердис). Херодот приповеда о устанку Магâ 522. који је Дарије крваво угушио и сам се дочепао престола, па додаје да се у спомен на тај догађај још у његово време, две генерације доцније, у Персији слави празник назван „помор магâ“ (грчки: *magorhonía*).

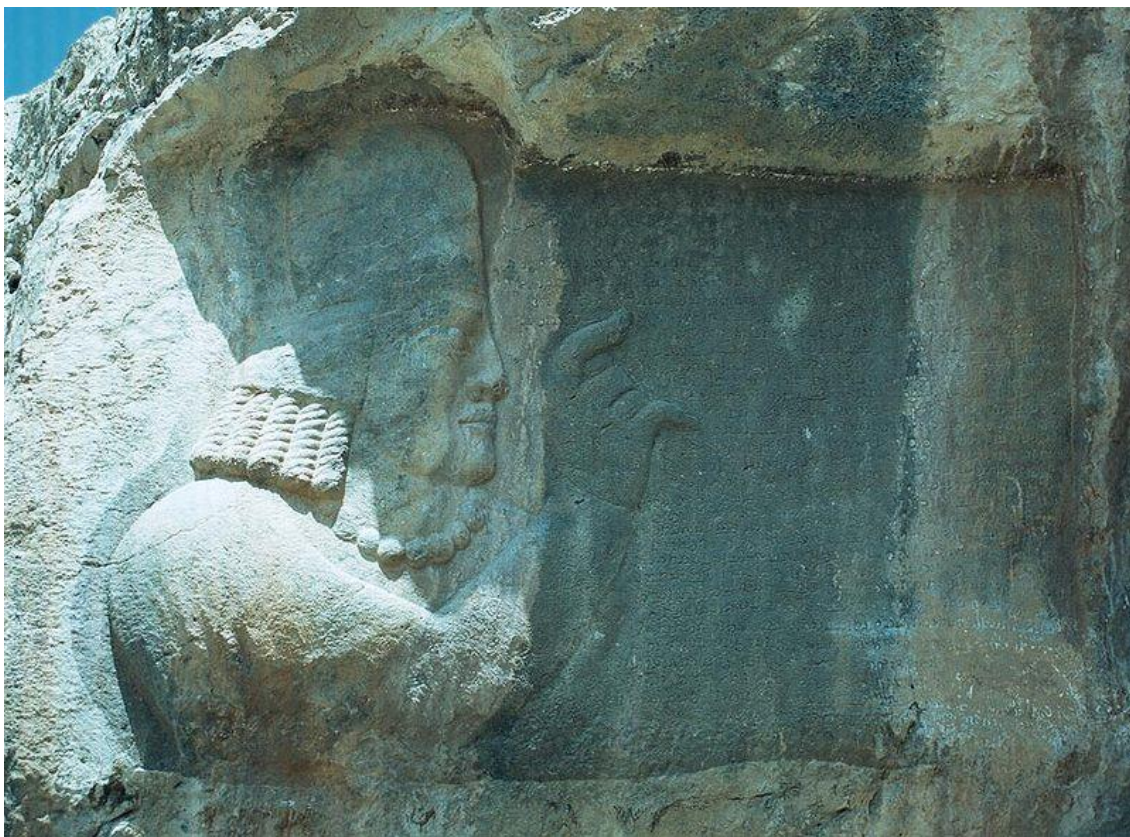
Сл. 20. Зороастријски свештеници

Лево: Глава зороастријског свештеника. Бојена глина и алабастер, грчко-бактријска уметност, III–II в. пре Хр. Десно: два мобеда, златне статуете из „Оставе са Оксуса (Аму-Дарје)“, ахеменидско доба, Британски музеј. Свештеници у рукама држе *барсман* (обредни свежањ гранчица), а на устима имају повез који спречава да својим дахом оскрнавe свети огањ. док га опслужују.

Сл. 21. Поклоњење Трију мудраца. Мозаик, Сан Аполинаре Нуово, Равена, VI век

Тројица „Мудраца са истока“ или „Света три краља“, Валтасар, Мелхиор и Каспар, који су вођени Витлејемском звездом дошли да се поклоне новорођеном Месији-Христу, називају се у Јеванђељу по Матеју магима (*mágoi*, што је у црквенословенском преведено као *вѣхви* ‘чаробњаци’). Овде су приказани у персијској одећи, са тзв. фригијским капама.

Сл. 22. Картир, рељеф у стени, друга пол. III в. н.е., Накш-и-Раџаб

23. Планина Нимруд-даг, дан. ји. Турска

Лев о: источна тераса. Главе у првом плану спале су са седећих статуа у позадини. Идентификују се по натписима у којима иранска божанства бивају поистовећена са грчким, нпр. Оромаздес (= Ахура Мазда) са Зевсом, каткад једно са по два или три грчка, тако Артагнес (= Вртрагна) са Хераклом и Арејем, Митра са Аполоном, Хелијем и Хермесом. Десно: рељеф са представом Митре-Аполона који се рукује са краљем Антиохом. Антиох I, владар малоазијске Комагене (69–31 пре Хр.), звани Теос (гр. *theós* 'бог'), римски савезник, изводио је своје порекло и од Ахеменида и од грчких Селеукида; светиште које је изградио себи за гробницу на преко 2000 м. високом врху планине Нимруд-даг представља пример позноантичког **синкретизма** грчких и иранских култова, уз примесе **астрологије**.

Сл. 24. Зороастријски храмови у савременом Ирану

Л е в о: Пир-и-Сабз, пећински храм у области Јазд. По легенди, ту се принцеза Никбану, кћи последњег предисламског владара Јаздгерда III, помолила Ахура Мазди да је заштити од Арапа који су је прогонили, а он је услишио њену молитву тако што се планина растворила и скрила је. Д е с н о: храм Атеш Бахрам у граду Јазду. Грађевина је из 1934. године, али света ватра у њој, по предању, непрестано гори још од 470. године н.е., тако што је више пута преношена с једног места на друго.

Сл. 25. Парси врше богослужење у храму у граду Пуне, Махараштра
Бело је одећа посвећених зороастријанаца. За маске на устима уп. горе уз слику 34.

Сл. 26. Зороастријски храм Атешгах у Бакуу, Азербејџан.

Горе: данашњи изглед; доле: Слика из 1860. Храм су почетком XVIII века подигли трговци из Персије и западне Индије, али зороастријски култ ватре има на том тлу много дужу традицију и везује се за тамошње многобројне изворе гаса који стално горе. Име земље Азербејџан изводи се од античког Атропатене, како се провинција Ахеменидског царства на западној обали Каспијског језера прозвала по свом управнику (сатрапу) речитог имена Атропатес 'онај кога штити (бог) **Атар**'.

Таблица ХХI. Објект II, простенок В. Детал.

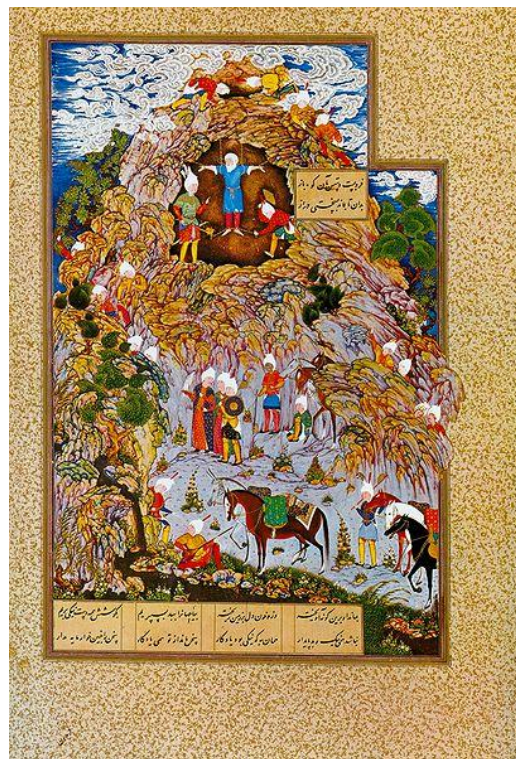
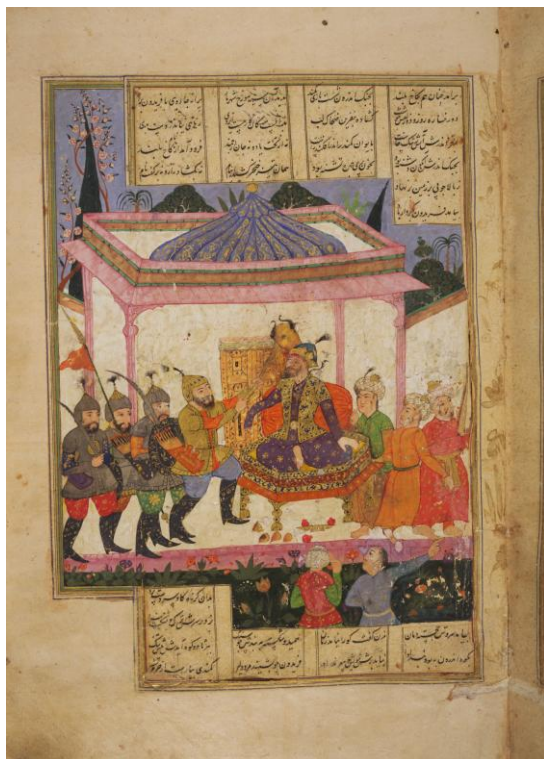
Сл. 27. Оплакивање Сијавуша. Зидна слика из Пендикента, Таџикистан (некада Согдијана), V–VIII в. н.е.

Легенда о Сијавушу помиње се већ у **Авести**, где се он зове Сјаваршан, а Афрасијаб, турански владар који га је на правди бога погубио — Франграсјан. Туранци су били иранско номадско племе, поклоници **даева** непријатељски настројени према зороастризму.

Сл. 28. Развијени украс златног пехара са локалитета Хасанлу, сз. Иран, IX в. пре Хр.

Поред блискоисточних ту се препознају и неки могући ирански мотиви: исти јунак приказан у доњем реду са обе стране средишње женске фигуре слева са троглавим змајем а здесна са човеком могао би бити **Траетаона** слављен у 5. Јашту као победник над **Ажи Дахаком** и због своје помоћи Паурви. Средишња женска фигура иконографски асоцира на Иштар, али би то у овом раном **синкретистичком** контексту могла бити и **Анахита**, под чијим је покровитељством Траетаона извршио своје подвиге (**текст 13**).

Сл. 29. Феридун побеђује и окива Захака. Минијатуре из рукописа „Шахнаме”.
Фирдуси даје **еухемеризовану** верзију древног индоиранског мита чији је протагонист у Авести **Траетаона** који убија троглавог змаја **Ажи Дахаку**.

Сл. 30. Демавенд и Елбрус

Демавенд (д е с н о) је највиши врх (5610 м.) масива Елбурс јужно од Каспијског језера, 66 км североисточно од Техерана. Елбрус (л е в о), највиши је врх Кавказа (5652 м. надморске висине). По грчком миту, на њему је био прикован Прометеј, а по грузинском веровању, **културни херој** Амирани, чије име долази од иранског Ахримана (в. **Ангра Маинју**). И Демавенд и Елбурс су активни вулкани.

Сл. 31. Прослава празника Садех

Реч је о предисламском празнику зимске краткодневице. Типолошки он спада у **новогодишње ритуале**, који укључују гашење старе и паљење нове ватре. За разлику од нас, Иранци нову годину славе о пролећној равнодневици (Ноуруз), када такође пале ватре.